

ТЕКСТ. ДИСКУРС

Н. В. Акімова (Кіровоград)

УДК 81'23

**ПРО ЛІНГВІСТИЧНІ МЕХАНІЗМИ
ВИНИКНЕННЯ ВАРІАТИВНОСТІ РОЗУМІННЯ ТЕКСТУ**

В останні десятиліття швидко збільшується кількість робіт з комунікативної лінгвістики, соціо- та психолінгвістики. Усе частіше мовознавці у своїх дослідженнях торкаються проблеми розуміння мови, мовлення, тексту. Вже визначено загальні етапи та механізми розуміння, специфіку рецепції, інтерпретації, кодування/декодування та збереження інформації в мовній свідомості. Разом з тим у більшості сучасних робіт поза межами уваги вчених залишається важливий комунікативний феномен – варіативність розуміння.

Недостатню вивченість цього аспекту зумовлено кількома причинами. По-перше, складністю явища: одні й ті самі мовні одиниці можуть бути сприйняті однозначно або мати кілька варіантів розуміння, залежно від ситуації спілкування. Така позиція виносить проблему варіативності за межі лінгвістики, у дослідницьке поле когнітології та психології. Варіативність розуміння зумовлена певними мовними одиницями, вона тісно пов'язана не лише з комунікативною ситуацією, а й з текстом. Активний розвиток психолінгвістики, використання досягнень психології суміжними науками дозволяє повернути питання варіативності у сферу мовознавства. По-друге, вивчення лінгвістичних механізмів варіативності ускладнюється через відсутність методологічної бази для таких робіт. Експериментально феномен варіативності на пострадянському просторі майже не досліджували (окрім кількох поодиноких розробок). Узагальнення зарубіжного досвіду доволі проблематичне, оскільки саме специфіка мови визначає хід та особливості таких експериментів. Можливо тому більшість лінгвістів обмежилися побудовою теоретичних гіпотез щодо механізмів виникнення варіативності розуміння.

Водночас кілька ґрунтовних робіт з питань варіативності розуміння варто відзначити. Це переважно зарубіжні публікації В. Britton, Y. Choi, M. Gernsbacher, A. Graesser, J. Kess, M. Langston, G. McKoon, S. Pinker, R. Ratcliff, M. Sadoski, T. Scovel, M. Singer, T. Trabasso, P. Wiemer-Hastings, K. Wiemer-Hastings, R. Zwaan, О. Алімурадова, Л. Кім, А. Новікова, В. Садченко та ін.

У цій статті ставимо за мету розглянути феномен варіативності розуміння, використовуючи мовний матеріал російського, українського та білоруського сайтів новин; зіставити теоретичні узагальнення з фактичним аналізом мовленнєвих одиниць.

Згідно з англійськими дослідженнями, у процесі розуміння ми будемо висновки, спираючись на поняття з тексту (63% інформації),

споріднені з ними поняття (9% інформації) та ситуацію спілкування [Graesser 2001: 9]. Отже, розуміння визначається здебільшого мовними чинниками (на 72%). Відповідно, можна припустити, що передумови виникнення варіативності інтерпретації теж слід шукати серед лінгвістичних явищ. Схожої думки дотримується російська лінгвістка Л. Кім, яка вважає, що потенціал варіативності інтерпретації зумовлено природою мовних знаків, що складають текст (асиметрією форми і значення мовного знаку, його умовністю й репрезентативністю, незмінністю й мінливістю, референтною визначеністю й невизначеністю, а також інтерпретативністю) [Кім 2010: 17]. Серед інших лінгвістичних чинників, що зумовлюють варіативність, вона називає принцип економії мовленнєвих зусиль та імпліцитну семантику вислову [Кім 2010: 35]. Останній чинник вважають основною причиною варіативності й інші вчені [Ленец 2010: 22; Садченко 2009:17].

Такі міркування стали підґрунтям для пошуку мовних одиниць, що акумулюють приховану інформацію. У роботах О. Залевської такими одиницями визначено омоніми та полісемантичні слова [Залевская 1990: 175]. Вона акцентує дві основні моделі їх інтерпретації: селективну (коли завдяки обмеженням контексту актуалізується лише одне значення слова) та множинну (актуалізація всіх значень слова та по чергове зіставлення їх з контекстом). Саме використання другої моделі створює передумови виникнення варіативності розуміння.

Застосування різних стратегій ідентифікації мовних одиниць вважають механізмом виникнення варіативності й інші вчені. Е. Саліхова вирізняє такі стратегії: категоріальну (співвіднесення мовних знань з класом слів на підставі встановлених їхніх ознак, та віднесення до цієї категорії об'єкта, який має на увазі лексема) та прямого тлумачення слова (коли під час усвідомленні стимулу відбувалося включення пізнаваних одиниць у ситуації різного ступеня деталізації, при цьому виділялися конкретні елементи використовуваної ситуації як опорні) [Саліхова 2007: 27]. А. Новіков диференціює набагато більше варіантів розуміння залежно від мислиннєвих операцій – асоціації, висновки, прогнози, перефразування, вільні відповіді, візуалізації, генералізації, інтертексти, інфіксації, констатації, думки, орієнтировки, оцінки, „переклад”, припущення тощо [Новіков 2003: 64 – 76], проте такий критерій віддаляє його роботи від лінгвістики. Використання різних стратегій обробки інформації вважають основною причиною варіативності американські та європейські психолінгвісти. В англійській літературі домінує кілька стратегій сприйняття тексту:

– „знизу-вгору” – сенси будуються на основі лінійного аналізу значень мовних одиниць з мінімальним використанням знань більш високого рівня;

– „згори-вниз” – сенси будуються на основі минулого досвіду і текстових очікувань читача, які визначають специфіку трактування мовних одиниць;

– інтерактивна – елементи більш високого рівня розуміються шляхом „згори-вниз”, а елементи нижчого – „знизу-вгору” [Contemporary Research in Psycholinguistics].

Цілком екстралінгвальним вважає механізм виникнення варіативності О. Алімурадов, пов'язуючи його лише з відсутністю в комунікантів спільного бачення ситуації [Алімурадов 2004: 35]. Проте бачення ситуації виникає не саме собою, а на основі конкретного тексту, тому важко погодитися з цією позицією. Механізм виникнення варіативності, що інтегрує лінгвістичні та екстралінгвістичні чинники, запропоновано в роботі Л. Кім: „Смислова варіативність – явище, детерміноване сукупним впливом двох чинників: з одного боку, об'єктивним, тобто універсальною властивістю варіативності мови, що реалізується при її функціонуванні в мовленні, відображає варіантно-інваріантний принцип організації мовного простору (системно-функціональний чинник), а з іншого – суб'єктивним, тобто варіативністю мовної рецептивної діяльності адресата-інтерпретатора й варіативністю вживаних ним інтерпретаційних стратегій, які відображають варіантно-інваріантний принцип організації лінгвоперсонологічного простору (функціонально-діяльнісний чинник)... У процесі взаємодії тексту з середовищем відбувається актуалізація одних і нейтралізація інших смислових версій тексту. Умовами середовища є сильні та слабкі позиції функціонування тексту, які, залежно від типу середовища, диференціюються на текстові та персонологічні. Сильна позиція – це такі контекстні умови, які актуалізують одну з безлічі смислових версій інтерпретованого тексту, нейтралізуючи інші. Слабкою є позиція, у якій інтерпретаційний потенціал тексту реалізовано кількома смисловими версіями. Це позиція, у якій текст допускає множинність інтерпретації і ставить реципієнта перед вибором одного. Сильна персонологічна позиція є такими особистісно-психологічними умовами функціонування тексту, за яких найбільшою мірою виявляється затребуваним і відповідно до цього реалізованим множинний смисловий потенціал тексту. Слабка персонологічна позиція – це такі особистісно-психологічні умови функціонування тексту, у яких його множинний смисловий потенціал виявляється незатребуваним і нереалізованим, представленим однією смисловою версією” [Кім 2010: 15, 25 – 26].

Загалом. у науковій літературі склалося два погляди на природу варіативності: як на явище мовної периферії (традиційне уявлення) та як на загальну, регулярну й неминучу властивість мовних одиниць (сучасне уявлення).

Щоб дати об'єктивну оцінку представленим теоріям, звернімося до практичного аналізу мовленнєвого матеріалу – новинних анонсів з найпопулярніших сайтів Інтернету. Використання як матеріалу дослідження Інтернет-текстів дозволяє максимально нівелювати вплив екстралінгвальних чинників, оскільки кожен користувач Мережі знаходиться в приблизно однакових умовах щодо інтерпретації тексту.

Розглянемо новинні анонси від 20 липня 2012 р. (обсяг статті змушує нас обмежитися першими трьома з блоку головних новин кожного сайту):

Корреспондент [Корреспондент]:

1. *Слухання в справі Тимошенко в Євросуді розпочнуться 28 серпня*
2. *Розстріл людей на прем'єрі Бетмена: Поліція назвала ім'я того, хто стріляв*
3. *Учасниця Pussy Riot залишили під арештом ще на півроку*

Розуміння першого новинного повідомлення ускладнене через уживання доволі поширеного скорочення *Євросуд*, інтерпретація якого вимагає декодування. Крім того, це слово в українській лінгвокультурі має деякі оцінні конотації, європейський суд вважають більш справедливим і демократичним, ніж вітчизняний.

У другому анонсі порушено пунктуацію, назву фільму подано без лапок, така, на нашу думку, навмисна помилка створює підґрунтя для різних інтерпретацій її причин.

Використання запозичення, та ще й актуалізованого латиницею, створює труднощі для розуміння третього субтексту. Переклад представлених девіантних одиниць вимагає володіння англійською мовою. Багатозначне англійське слово *Pussy* (до речі деякі його значення навіть нецензурні) у поєднанні з лексемою *бунт* мало що пояснюють, але створюють лакуни, які реципієнт заповнює, спираючись на власний досвід.

РБК [РосБизнесКонсалтинг]:

1. *Иранские депутаты поддерживают закон о закрытии Ормузского пролива*
2. *В. Путин поручил в кратчайшие сроки раскрыть покушение на муфтияев*
3. *Фото недели: Трагедия в Бургасе, взятие Бастилии и юбилей обезьяны*

Інтерпретацію першого новинного повідомлення з сайту РБК ускладнено внаслідок вживання словосполучення *закрытие пролива*. За словником *пролив* – це „вузький водний простір, що розділяє ділянки суші та поєднує водойми” [БТСРЯ 2009: 1014]. Уявити закриття такої великої водойми доволі складно, тому реципієнт змушений вишукувати в тексті ключі для розуміння.

Розуміння другого анонсу викликає труднощі через використання не достатньо відомого екзотизму *муфтий*.

Третій текст містить три нормальні з погляду психолінгвістики субтексти, проте їх поєднання під одним заголовком провокує встановити між ними асоціативний зв'язок. Саме таке немотивоване поєднання перетворює цей текст у девіантний.

Хартія97 [Харты'97]:

1. *Па справе „мядзведжага дэсанта” арыштаваная 16-гадовая дзяўчына?*

2. *Один воин*. Палітыка Змицер Дашкевич встрачае свой 31-й дзень рождзенья в глыбокскай *ИК-15*, адной из самых суровых колоний страны.

3. *Распродажа* назначена на осень? Эканоміка *Предложения по созданию совместного предприятия на базе МАЗа и КАМАЗа должны быть представлены к 1 сентября*

Метафорична назва офіційного юридичного документа (ідеться про кримінальну справу) з першого анонсу створює лакуни для розуміння мотивів метафоризації.

Розуміння другого вислову ускладнене внаслідок як використання буквено-цифрового скорочення, так й інтертекстуального вислову „*Один воин*”, якій асоціюється з антонімічним фразеологізмом „*Один в поле не воин*”. Така трансформація відомого виразу створює лакуни в розумінні новинного тексту.

Третій анонс починається лексемою *распродажа*, що має значення „реалізація якого-небудь товару за зниженими цінами; організований процес зниження цін на товари різних категорій, метою якого є звільнення складських і торгових площ для надходження нового товару. Також часто відбувається під час закриття/ліквідації торгового закладу” [Распродажа]. Далі йдеться про створення спільного підприємства, такий контекст погано узгоджується з лексикографічним значенням слова *распродажа*. Мовленнєву ситуацію ускладнено також використанням знака питання на початку анонсу. Усі ці нюанси провокують можливості різного тлумачення представленого тексту.

Аналіз конкретного мовленнєвого матеріалу дозволяє зробити такі висновки:

1. Варіативність розуміння тексту зумовлено мовленнєвими одиницями, що входять до його складу, а, отже, зазначена проблема є предметом лінгвістики.

2. Мовленнєвими одиницями, що провокують варіативність, є як омоніми та полісемантичні слова, так і скорочення, оніми без референтів, маловідомі запозичення (особливо представлені латиницею), екзотизми, прецедентні тексти, а також порушення пунктуаційних норм, метафори, алогізми тощо.

3. Ураховуючи, що більшість проаналізованих текстів допускають варіанти розуміння, ми схильні вважати варіативність мовною нормою.

Перспективу дослідження вбачаємо у верифікації представлених гіпотез на більш об’ємному матеріалі та конкретизації типів мовних одиниць, що провокують варіативність розуміння тексту.

Література

Алимурадов 2004 – Алимурадов О. А. Значение, смысл, концепт и интенциональность (Система корреляций): дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук: 10.02.19 / Алимурадов Олег Алимурадович. – Ставрополь, 2004. – 544 с.; **БТСРЯ 2009** – Большой толковый словарь

русского языка / гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб. : Норинт, 2009. – 1536 с.; **Залевская 1990** – Залевская А. А. Слово в лексиконе человека. Психолінгвістическе дослідження / А. А. Залевська. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. – 206 с.; **Ким 2010** – Ким Л. Г. Вариативно-інтерпретаційне функціонування тексту : теоретико-експериментальне дослідження : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра філол. наук : спец. 10.02.19 „Теорія мови” / Л. Г. Ким. – Кемерово, 2010. – 50 с.; **Ленец 2010** – Ленец А. В. Комунікативний феномен лжи: лінгвістический і семиотический аспекти (на матеріалі німецького мови): автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра філол. наук : спец. 10.02.19 „Теорія мови”; 10.02.04 „Германські мови” / А. В. Ленец. – Ростов-н/Д., 2010. – 42 с.; **Новиков 2003** – Новиков А. И. Текст и контртекст: две стороны процесса понимания / А. И. Новиков // *Вопр. психолінгвістики*. – 2003. – № 1. – С. 64 – 76; **Корреспондент** – Останні новини України та світу. Корреспондент.net – свіжі новини дня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net>; **Распродажа** – Распродажа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/распродажа>; **РосБизнесКонсалтинг** – РосБизнесКонсалтинг – новости, акции, курсы валют, погода, доллар, евро [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ru>; **Садченко 2009** – Садченко В. Т. Вторичный семиозис в художественном тексте : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / В. Т. Садченко. – Владивосток, 2009. – 38 с.; **Салихова 2007** – Салихова Э. А. Моделирование процессов овладения и пользования психологической структурой значения слова при билингвизме : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра філол. наук : спец. 10.02.19 „Теорія мови” / Э. А. Салихова. – Уфа, 2007. – 46 с.; **Хартыя’97** – Хартыя’97 __ Навіны з Беларусі – Беларускія навіны – Рэспубліка Беларусь – Мінск [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.charter97.org>; **Contemporary Research in Psycholinguistics** – Contemporary Research in Psycholinguistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.freeonlineresearchpapers.com/node/11541>; **Graesser 2001** – Graesser A. C. Constructing Inferences and Relations during Text Comprehension / Arthur C. Graesser, Peter Wiemer-Hastings, Katja Wiemer-Hastings // *Text representation: linguistic and psycholinguistic aspects*. – Amsterdam : Philadelphia: Benjamins, 2001. – P. 21 – 26.

Акімова Н. В. Про лінгвістичні механізми виникнення варіативності розуміння тексту

У статті на матеріалі текстів сайтів новин доведено, що варіативність розуміння виникає внаслідок використання девіантних мовленнєвих одиниць, а, отже, є проблемою лінгвістики. Девіантними в контексті можуть стати омоніми, полісемантичні слова, скорочення, маловідомі запозичення (особливо представлені латиницею), екзотизми, прецедентні тексти тощо. Ураховуючи поширеність девіантних

мовленнєвих одиниць, варіативність розуміння можна розглядати як мовну норму.

Ключові слова: варіативність, розуміння, девіантні мовленнєві одиниці, мова сайтів новин, текст.

Акимова Н. В. О лингвистических механизмах возникновения вариативности понимания текста

В статье на материале текстов сайтов новостей доказано, что вариативность понимания возникает в результате использования девиантных речевых единиц, и, следовательно, является проблемой лингвистики. Девиантными в определенном контексте могут стать омонимы, полисемантические слова, сокращения, малоизвестные заимствования (особенно представленные латиницей), экзотизмы, прецедентные тексты и т.д. Учитывая распространенность девиантных речевых единиц, вариативность понимания можно рассматривать как языковую норму.

Ключевые слова: вариативность, понимание, девиантные речевые единицы, язык сайтов новостей, текст.

Akimova N. V. On the Linguistic Mechanisms of Appearance of the Text Understanding Variability

In the article it is proved on the material of texts of news sites, that understanding variability appears as a result of the use of deviation speech units. And consequently it is the problem of linguistics. Homonyms, polysemantic words, abbreviations, not popular borrowings (especially presented with the Roman alphabet), exotic words, precedent texts and others can become deviate in a certain context. Taking into account prevalence of deviation speech units, understanding variability can be regarded as a linguistic norm.

Key words: variability, understanding, deviation speech units, language of news sites, text.

Стаття надійшла до редакції 16. 10. 2012 р.

Прийнято до друку 26. 10. 2012 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Леснова В. В.